

АГРАРНЕ ПИТАННЯ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В ПРОГРАМНИХ ДОКУМЕНТАХ СОЦІАЛ- ДЕМОКРАТИВ (90-ті роки XIX - початок ХХ ст.)

У досліджуваний період західноукраїнські землі перебували в складі дуалістичної Австро-Угорської монархії. Це був аграрний регіон, що підтверджується великим відсотком сільського населення - від 75% у Східній Галичині і Північній Буковині до 85% на Закарпатті¹. Відомо, що на рубежі XIX-XX ст. тут діяли різні політичні сили, в тому числі й соціал-демократичні партії та групи. Зауважимо, що соціал-демократи головну увагу зосереджували на роботі з робітничим класом, але, у той же час, не могли ігнорувати переважну більшість населення регіону. Тому у їх програмних документах певне місце було відведено й селянському питанню.

Варто нагадати, що історія австрійської соціал-демократії розпочалася у 1867 р., коли було створено Віденське просвітницьке товариство для робітників. У 1874 р. була спроба створити об'єднану соціал-демократичну партію Австро-Угорщини (з'їзд відбувся у м. Нойдорфль). Завершилось це оформлення у формі політичної організації на Гайнфельдському з'їзді (31.XII. 1888 - 1.I.1889). Саме він поклав початок діяльності Соціал-демократичної робітничої партії Австрії (СДРПА)². На з'їзді було прийнято програму СДРПА, що складалася із двох частин - "Декларації про принципи" і "Програми дій". У першій частині, зокрема, зазначалося, що новостворена партія є юнітаріальною і відкидає будь-які привілеї одної нації над іншою. Вона виступатиме за надання загального, рівного і прямого виборчого права. В програмі ставилось завдання боротьби за обмеження робочого дня, посилення охорони праці, відокремлення церкви від держави, заміни постійної армії загальним народним озброєнням тощо³. Акцентувалась увага на тому, що більшість населення держави живе в обстановці "економічної залежності, політичної безправності і духовного

рабства"⁴. Тому завдання партії полягає в тому, щоб змінити існуючий стан речей.

Створення СДРПА сприяло поширенню соціал-демократичних ідей на теренах монархії, у тому числі й на західноукраїнських землях. Так, у листопаді 1889 р. в Галичині на базі соціалістичних гуртків виник соціал-демократичний комітет, який заявив про визнання положень Гайнфельдської програми. Серед організаторів соціал-демократичного руху у Східній Галичині виділялися А.Маньковський, І.Дашинський, Й.Гудець, О.Данилюк та ін.

У листопаді 1890 р. польські соціалісти організували Галицьку робітничу партію (з 1892 р. - Соціал-демократична партія Галичини, пізніше - і Сілезії (СДПГС). "Новостворена партія", - наголошує О.С.Жерноклесь, - керувалась у своїй діяльності програмними принципами СДРПА і була її автономною секцією, об'єднуючи у своїх лавах не тільки польських, але й українських та єврейських робітників Галичини⁵. СДПГС мала свої друковані органи - газети "Рраса", "Robotnik" та "Naprzód". Головну увагу лідери партії приділяли боротьбі за загальне виборче право. Вони були переконані, що здобувши більшість у парламенті, зможуть сформувати "пронародний" уряд і провести необхідні реформи.

А тим часом в СДРПА перемагали децентралізаторські тенденції. У 1896 р. на V з'їзді у Празі замість єдиної партії була проголошена федерація окремих організацій. А в наступному році на VI з'їзді, що проходив у Вімберзі в складі СДРПА офіційно оформилися регіональні соціал-демократичні партії - чеська, польська, українська (охоплювала Галичину й Буковину), італійська і південнослов'янська. Новоутворені групи (партії) об'єднувалися лише партійними з'їздами та спільним виконавчим комітетом, а в усьому іншому - були самостійні.

У тому ж 1897 р. на V з'їзді СДПГС було змінено її назву - на Польську соціал-демократичну партію (ПСДП) Галичини і Цешинської Сілезії⁶. Після цього вона й надалі займалася переважно критикою існуючої куріальної системи виборів до рейхсрату та крайового сейму. Систематичної, спланованої роботи на селі партія майже не вела. Певна активність спостерігалася тільки напередодні виборів, щоб провести своїх

кандидатів у депутати. У програмі партії аграрне питання не було чітко розписано.

Паралельно із СДПГС діяла Русько-українська радикальна партія (РУРП), створена у Східній Галичині 4-5 жовтня 1890 р. Її засновниками і керівниками були І.Франко, М.Павлик, С.Данилович, Є.Левицький та ін. Ця партія в найбільшій мірі представляла інтереси трудового селянства. Її програма також складалася з двох частин - мінімальної і максимальної. У мінімальній ставилися такі завдання: скасування земельного та інших наявних у краї податків та запровадження прогресивного податку із збереженням вільного від оподаткування мінімуму існування ("знесене податку грунтового і в загалі річевого і заведене прогресивного податку доходового з узгляднем вільного від оподатковання мінімум істновання"); звільнення від екзекуції необхідною для прожиття селянина мінімуму його майна ("вніяте з під екзекуції такої скількості ґрунту з приладами господарськими, котра для удержання при життю родини рільника є конечно потрібна"); заборона екзекуції тільки від землі ("заборона екзекуції на субстанцію ґрунту а ограничене екзекуції тільки на дохід з ґрунту"); скасування мита на сільськогосподарські продукти ("супротивляємося заведеню ша на продукти рільні і всі продукти конечно потрібні до життя, бо се утруднює істноване біdnішним верствам"); відміна примусової комасації ("супротивляємося примусовому переведеню комасації, котре би грозило покривданем біdnішими селян"); заборони будь-яких дій влади на шкоду біdnякам ("в загалі съмо противні всякому протегованю богатирів і капіталістів на шкоду біdnих верстов") тощо⁷.

У той же час у програмі РУРП ставилися й політичні вимоги: скасування політичних привілеїв; запровадження загального, прямого, таємного голосування; заміна постійної армії народним ополченням; розширення компетенції присяжних судів; проведення мирної зовнішньої політики та ін.⁸ У програмі не було заклику до революції. На думку сучасних науковців, це було зроблено для того, щоб запобігти репресіям з боку влади⁹.

У новій редакції програми РУРП, прийнятій у 1895 р., ставилася вимога створення державного великого земельного фонду шляхом викупу, частини якого планувалось давати в

оренду селянам. Це ж саме стосувалося й лісів і пасовищ¹⁰. У 1897 р. було заявлено, що українські радикали стоять на грунті австрійської соціал-демократичної партії і визнають її програмні документи (однак, заради справедливості треба наголосити, що в РУРП було три крила: соціал-демократичне (лідери р.Яросевич, М.Ганкевич, М.Новаківський), радикальне (М.Павлик, К.Трильовський, Л.Бачинський), національно-демократичне (В.Будзиновський, В.Охрімович, Е.Левицький)¹¹.

А 17 вересня 1899 р. у Львові відбулася установча конференція Української соціал-демократичної партії (УСДП) Галичини й Буковини як автономної секції СДРПА¹². Лідерами новоствореної партійної організації виступили представники "молодих" радикалів М.Ганкевич і С.Вітик. Ідейно-політичною платформою партії було проголошено Гайнфельдську програму. УСДП взяла курс на тісний союз з іншими соціал-демократичними партіями. Головне своє завдання лідери УСДП вбачали в організації боротьби за загальне виборче право та участі у виборах до всіх законодавчих і представницьких органів державної влади і місцевого самоврядування. "Разом з тим, - як зазначає О.С.Жерноклес, - марксистське доктринерство перешкодило партії виробити ефективну селянську реформу, що не могло не позначитися на її діяльності в специфічних умовах аграрного краю"¹³.

Практична діяльність УСДП була невеликою. Соціал-демократи Галичини й Буковини зосередили головну увагу на критиці свавілля польських поміщиків і адміністрації краю, боротьбі за загальне виборче право, політичну свободу і демократію, усунення землі і фабрик, пропаганді "спільнога господарства". Аграрним питанням приділялось дуже мало уваги.

Як відомо, у 1902 р. у Галичині великого розмаху набув страйковий рух наймитів і незаможних селян. У ньому взяло участь до 200 тис. чоловік¹⁴. УСДП прагнула обмежити боротьбу селян тільки економічними вимогами. А один із лідерів партії С.Вітик навіть видав брошуру під назвою "Як поступати в часі страйку" (Чернівці, 1902). У ній підкреслювалось, що використовувати треба тільки мирні форми боротьби, висувати лише економічні вимоги, не вступати в сутички із штрейкбрехерами тощо.

На 1 з'їзді УСДП, що відбувся 21-22 березня 1903 р. у Львові було визнано програму австрійської соціал-демократичної партії, розроблену на Брюнському (1899 р.) і Віденському (1901 р.) з'їздах. Крім того, було прийнято резолюцію з аграрного питання. У ній ставилась вимога забезпечення охорони праці сільськогосподарських робітників, їх державного забезпечення на випадок хвороби, запровадження сільськогосподарської інспекції тощо. У той же час в резолюції й згадки не було про ліквідацію великого поміщицького землеволодіння та залишків кріпосництва на селі.

Під час революції 1905-1907 рр. соціал-демократи продовжували боротися за запровадження загального, рівного, таємного і прямою виборчого права. УСДП пристойно дебютувала на виборах до рейхсрату в травні 1907 р. і здобула 8% українських голосів, а С.Вітик і Я.Остапчук стали депутатами австрійського парламенту¹⁵. До речі, С.Вітик в числі інших депутатів вносив на розгляд рейхсрату пропозиції, прийняття яких зменшило б дорожину в краї (пропонувалось знизити ціни на сільськогосподарську продукцію, зменшити розміри мита, спростити перехід кордону тощо). Однак пропозиції не знайшли підтримки у депутатів¹⁶.

У контексті до вищепередованого ще треба згадати, що у 1905 р. в Галичині було утворено Єврейську соціал-демократичну партію (ЄСДП). Вона проводила свою роботу майже виключно серед єврейського населення.

На початку ХХ ст. посилився суспільно-політичний рух і на Північній Буковині. Цьому сприяло виникнення нових партій. Так, 16 червня 1907 р. було засновано Українську радикальну партію Буковини (УРПБ). Її відомими діячами були Т.Галіп, Ю.Сербинюк, І. і О.Поповичі, Н.Бігарій та ін. Вони неодноразово заявляли, що УРПБ буде займатися переважно вирішенням проблем селянства. Вимоги радикалів з цього питання були сформульовані аж у 1910 р. Серед найголовніших значилися такі: реформа аграрного законодавства, що гарантувала б передачу панських і церковних земель сільським громадам шляхом викупу їх державою; ліквідація непрямих податків і введення єдиного прогресивного податку на прибуток (починаючи з трьох тисяч крон річного доходу); проведення ревізії межових книг; активний розвиток селянських спілок та

підтримка їх державою; обмеження права конфіскації селянської землі за борги і недоймки з тим, щоб певна кількість ґрунту, необхідна для утримання господарства селянських родин, була повністю виключена з-під права конфіскації; реформування правил половування і рибальства; створення безплатних курсів з агрономії, спілкової справи тощо¹⁷.

Радикали прагнули налагодити постійну роботу на селі. Часто організовували віча, на яких піднімали актуальні для селян питання (аграрна реформа, справедливі вибори до представницьких органів і місцевого самоврядування, розвиток освіти тощо). Нерідко виступали разом з народовцями. Загалом, треба констатувати, що діяльність партії носила конструктивний характер і була націлена на здійснення демократичних перетворень в краї.

Ще в 1896 р. соціал-демократичні гуртки об'єдналися в буковинську соціал-демократичну організацію. Серед її членів були представники різних національностей - української, румунської і єврейської. Певний вплив на розвиток подій в Буковині мала Українська соціал-демократична партія, заснована у 1899 р. у Львові. Малочисельною залишалася Українська соціал-демократична партія Буковини, що сформувалася майже одночасно із Радикальною партією. Це добре ілюструють такі цифри: на час крайової конференції (29-30 жовтня 1910 р.) на Буковині налічувалося лише 448 соціал-демократів різних національностей (українців тільки 50 чол.)¹⁸. Соціал-демократи різко критикували існуючі порядки, лояльність інших партій до влади, вимагали кардинальних змін у суспільстві. Їх вплив на селян був незначним. Тому й результати роботи були мізерними. Так, у 1911 р. під час останніх виборів до буковинською сейму українські депутати здобули 17 місць, з них 15 дісталось народовцям, 1 - соціал-демократам і 1 - радикалам¹⁹. Отже, досліджуваний період можемо вважати періодом організаційного оформлення буковинських соціал-депутатів.

Наприкінці XIX - на початку ХХ ст. соціал-демократичні організації активізували свою діяльність і на Закарпатті. Велику роль у цьому відіграво створення 7 грудня 1890 року Угорської соціал-демократичної партії (УСДП). З'їзд прийняв програму партії ("Декларація принципів"), складену на основі програми

Соціал-демократичної партії Австрії. У ній, зокрема, підкresлювалось, що УСДП є інтернаціональною партією, яка не визнає національних привілеїв. Вказувалось на необхідність боротьби за демократичні перетворення (але тільки законними методами). Кінцева мета заключалась в "переході засобів виробництва у суспільну власність", а першочергове завдання - в "організації пролетаріату для усвідомлення свого становища і своїх завдань"²⁰. Як бачимо, і угорські соціал-демократи пріоритетною вважали роботу серед робітників. Селянська проблема була для них другорядною.

У тому ж 1890 р. виникла перша соціал-демократична організація на Закарпатті. Її членами стали окрім робітників та ремісників Ужгорода. Через сім років соціал-демократи вже мали свої осередки також в Берегові, Мукачеві, Мараморош-Сиготі²¹. Однак вони були ще нечисленні і діяли нелегально. Але з кожним роком їх вплив збільшувався. У досліджуваний період під керівництвом соціал-демократів досить часто організовувались збори і мітинги трудящого населення Закарпаття, в ході яких висувались переважно економічні вимоги. У той же час піднімались й політичні вимоги - запровадження загального виборчого права, свободи зборів, скасування національних та релігійних привілеїв, заборони переслідувань за політичну діяльність тощо.

Так, 20 квітня 1902 р. відбувся великий мітинг в Ужгороді, в якому взяли участь і жителі навколишніх сіл. Учасники мітингу прийняли резолюцію з вимогами покращення соціально-економічного становища трудящого населення краю²². У квітні 1910 року соціал-демократичні організації Ужгорода провели масові збори-мітинги, в яких, крім робітників, взяли участь і селяни Великих Геївців, Довгого Поля, Доманинців, Дравців, Тур'ї Ремети та ін. На початку липня 1912 р. застрайкували друкарі Ужгорода, а згодом і сільськогосподарські робітники села Поладь Комарівці Ужанського комітату. Потім до них приєдналися лісоруби Бороняви, Грушева, Богдана, Тересви, Нересниці, Ясіня, селяни Великих Лучок, Ізи, Осою та ін.²³

Соціал-демократи на Закарпатті займалися не тільки організацією страйків, мітингів і демонстрацій. Вони поширювали в краї соціал-демократичну літературу, через яку

найомили трудяще населення з основними положеннями своєї ідеальної платформи, шляхами реалізації намічених цілей тощо.

Таким чином, наприкінці XIX і на початку ХХ ст. на західноукраїнських землях діяла низка соціал-демократичних партій і груп. Одні були створені на основі національного принципу (наприклад, Єврейська соціал-демократична партія), а інші - інтернаціонального. Майже всі вони визнавали програмні документи Соціал-демократичної робітничої партії Австрії (СДРПА), яка в 1896-1897 рр. перетворилася в федерацію окремих регіональних партій. Що стосується аграрного питання, то воно не було основним у партійних програмах. У той же час соціал-демократи визнавали необхідність ведення роботи на селі і метою здобуття селянством політичних прав і свобод та покращення їх матеріального становища. Зрозуміло, що вони рішуче виступали проти революційних форм боротьби. Головна увага була зосереджена на реформуванні виборчого законодавства. Справедливе розв'язання цієї проблеми могло б стати, на їх думку, ключом до вирішення усіх інших проблем. Соціал-демократи могли досягти значно кращих результатів у своїй роботі, об'єднавши зусилля. На жаль, цього не сталося. Тому треба враховувати минулі помилки, щоб не повторювати їх. Тільки тоді прийде успіх і вагомі здобутки.

- Ілько В.І., Кравець М.М., Пастиух О.Ф. Розвиток капіталізму в сільському господарстві // Історія селянства Української РСР: У 2 т. - К.: Наук.думка, 1967. - Т. 1. - С.430.
- Швейцер В.Я. Соціал-демократія Австрії. Критика політических концепцій и программ. - М.: Наука, 1987. - С.11.
- Пристер Е. Краткая история Австро-М.: Изд-во иностр. л-ры, 1952. - С.446-447.
- Die österreichische Sozialdemokratie im Spiegel ihrer Programme. - Wien, 1971. - S.26.
- Жерноклес О. Українська соціал-демократія в Галичині: Нарис історії (1899-1918). - Вид. 2-е, доп.-К.: Основні цінності, 2000.- С.32. - (Сучасна думка. Кн.6).
- Осечинський В.К. До питання про роль соціал-демократії в революційному русі доби імперіалізму// Вісник Львів. ун-ту. Серія історична. - Львів, 1967. - Вип.4. - С. 36.
- Програма Русько-Української Радикальної Партиї // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали: У

- 3 т. /Упоряд.: Тарас Гунчак і Роман Сольчаник.-[Мюнхен]: Сучасність, 1983.-Т.1.-С.10. -(Б-ка Прологу і Сучасності. Ч.157).
8. Там само. - С.11-12.
9. Кондратюк К.К. Нариси історії українського національно-визвольного руху XIX століття. - Тернопіль, 1993. - С.87.
10. Шаблій Є.А. Аграрна програма Радикальної партії Галичини (90-і роки XIX ст.) // З історії економічної думки на Україні: [Зб.ст.]. - К.: Вид-во АН УРСР, 1961. - С.283.
11. Кравець М.М. До питання про Русько-українську радикальну партію у Східній Галичині в 90-х роках XIX ст. // З історії західноукраїнських земель: [Зб.ст.]. - К.: Вид-во АН УРСР, 1957. - [Вип.]. II. - С.138.
12. Головченко В., Репін В. Українська соціал-демократія: сто років існування // Розбудова держави. - 2000. - №1-6. - С.107.
13. Жерноклеєв О.С. Український соціал-демократичний рух в Галичині в кінці XIX - на початку ХХ ст. (1899-1918 рр.); Автореф.дис. ... канд.іст.наук. - Чернівці, 1995.-С.16.
14. Когутак М. Галичина: сторінки історії: Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. - 1939 р.). - Івано-Франківськ, 1993. - С.103.
15. Жерноклеєв О. Українська соціал-демократія в Галичині: Нарис історії (1899-1918).-С.71.
16. Там само.-С.92-93.
17. Добржанський О.В. Українська радикальна партія Буковини (початок ХХ ст.) // Науковий вісник Чернівецького ун-ту. Історія. - Чернівці: ЧДУ, 1996.- Вип.6-7. - С.100.
18. Приходько Є.С. Суспільно-політичний та національний рух // Нариси з історії Північної Буковини. - К.: Наук.думка, 1980.-С.185.
19. 19. Добржанський О.В. Суспільно-політичний та національний рух буковинських українців XIX - початку ХХ ст. // Буковина: Історичний нарис. - Чернівці: Зелена Буковина, 1998.-С. 179.
20. 20. A magyar tanácsköztársaság történetének válogatott dokumentumai. - Budapest, 1954. - 2. Köt. - 40-41. Old.
21. 21. Uo. - 490-578. Old.
22. 22. Пальюк В.В. Діяльність соціал-демократичних організацій Закарпаття в кінці XIX - на початку ХХ ст. // Питання нової та новітньої історії європейських соціалістичних країн: (Тематичний збірник), -Ужгород, 1969. - С.207.
23. 23. Ілько В.І., Пальюк В.В. Соціально-економічний і політичний розвиток Закарпаття в другій половині XIX - на початку ХХ ст. // Нариси історії Закарпаття: [У 3 т]. - Ужгород, 1993. - Т.І. - С.347.